

А.А. Маймурунова

Esil University, Астана, Қазақстан
(E-mail:akkma@mail.ru)

Қарағанды облысы моноқалаларының инновациялық қызметін бағалау

Аңдатпа. Қарағанды облысы моноқалаларының инновациялық қызметін дамыту көрсеткіштерін кешенді талдаудан көптеген қалаларда инновациялық белсенділік және инновациялық өнім өндіру көрсеткіштері бойынша соңғы жылдары оң нәтижеге қол жеткізілгені байқалады. Мақалада автор Қарағанды облысы моноқалаларының инновациялық қызметін бағалау нәтижесінде моноқалалардың инновациялық белсенділік көрсеткіштерін зерделенді. Инновациялық даму бағыттарына баға беру мақсатында ҚР өңірлік даму бағдарламасына сәйкес Қарағанды облысындағы әртүрлі экономикалық әлеуеті бар үш моноқала таңдалынып алынды. Талдау нәтижесі бойынша моноқалалардағы қаржыландыру көздері бойынша инновацияларға арналған шығындардың үлесі анықталды. Сонымен қатар, Теміртау, Балқаш, Қаражал моноқалаларындағы ҚР Индустрияландыру картасы және «Бизнес жол картасы 2025» бизнесті қолдау мен дамытудың мемлекеттік бағдарламалары шеңберінде жүзеге асырылған және жоспарланған инвестициялық жобалардың тиімділігіне баға берілді.

Түйін сөздер: инновациялық қызмет, моноқала, моноқалалардың инновациялық дамуы, инновациялық белсенділік, инновациялық өнім, инновация, инновациялық әлеует.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2789-4320-2023-3-300-312>

Кіріспе. Қазақстан Республикасы Қарағанды облысы ең урбандалған өңір (80%) және өңдеуші секторларын инновациялық дамытудың үлкен әлеуетінен тұратын, тау-кен металлургия және көмір өндіру өндірістерінің жоғары деңгейі шоғырланған елдің ең ірі әртараптандырылған индустриялық орталығы болып табылады. Мемлекет бойынша мұнда елдегі ең көп моноқалалар шоғырланған, олар бір облыс аумағында орналасқанына қарамастан даму әлеуеттері әртүрлі болып келеді. Алайда оларды байланыстыратын ортақ мәселелер ретінде жұмыссыздық, өзін-өзі жұмыспен қамтудың жоғары деңгейі, табыстың төмен болуы, халықтың көрші ірі қалаларға қоныс аударуының көбеюі тән. Қарағанды облысының барлық моноқалаларында инновациялық дамудың ұқсас мәселелері мен мүмкіндіктері де бар. Аймақ моноқалаларындағы тұрақсыз әлеуметтік-экономикалық жағдай олардың инновациялық даму жолына көшу қажеттілігін тудырады.

Зерттеу әдісі.

Бұл зерттеу елдің Қарағанды облысы моноқалаларының инновациялық қызметін бағалау Қазақстан Республикасының Ұлттық статистикасының деректеріне негізделеді.

Қарағанды облысы моноқалаларының инновациялық қызметін дамыту көрсеткіштерін кешенді талдаудан көптеген қалаларда инновациялық белсенділік және инновациялық өнім өндіру көрсеткіштері зерттелінді.

Зерттеу әдістері ретінде Қарағанды облысы моноқалаларының инновациялық қызметін бағалау нәтижесінде моноқалалардың инновациялық белсенділік көрсеткіштерін

зерделенді. Инновациялық даму бағыттарына баға беру мақсатында ҚР өңірлік даму бағдарламасына сәйкес Қарағанды облысындағы әртүрлі экономикалық әлеуеті бар үш моноқала таңдалынып алынды. Топтау және салыстыру, статистикалық зерттеу әдістері бойынша моноқалалардағы қаржыландыру көздері бойынша инновацияларға арналған шығындардың үлесі анықталды.

Талқылау.

Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев 2021 жылғы 1 қыркүйектегі Қазақстан халқына Жолдауында өңірлік саясатты жетілдіру қажеттігін және моноқалалардың экономикасын жандандыру және әртараптандыру маңызды екенін атап айтқан еді. Қарағанды облысының моноқалалары көпсалалы экономикасы бар қалалармен салыстырғанда, экономикалық тұрғыдан анағұрлым тұрақсыз екені мәлім болды. Өңірдің моноқалаларын өнеркәсіптік тау-кен өндіру және металлургия секторын дамытуға бағдарлауды сақтап қалу, қалалар экономикасының әлемдік нарықтағы баға конъюктурасының өзгеруіне елеулі тәуелділігіне алып келуі мүмкін. Бұл металлургия нарығындағы ахуал нашарлаған кезде, әлемдік бағаның төмендеуі, дайын өнімге сұраныстың азаюы, сатып алушылардың қажеттілігінің өзгеруі, өнімге жоғары баж салығын енгізу және табиғи қорлардың сарқылуы және т.б. сияқты мәселелер қалалардың экономикалық даму жағдайының төмендеу қауіпін едәуір арттырады.

Өңірдің моноқалалар экономикасының тау-кен және металлургия салаларының әл-ауқатына тәуелділігін өңір өнеркәсібінің құрылымын өзгерту, әртүрлі бағыттағы өндірістерді құру, сондай-ақ өндірістерді толық техникалық қайта жарақтандыруға, жаңа технологиялар мен ғылым-техникалық әзірлемелерді енгізу және технобақтар, бизнес-инкубаторлар, инновациялық қорлар (венчурлық) түріндегі жаңа өнеркәсіптік-шаруашылық құрылымдарды дамытуға ықпал ететін нысаналы инновациялық қызметті жүргізу жолымен азайтуға болады.

Облыстағы моноқалалардың әлеуметтік-экономикалық даму тұрақсыздығы, олардың инновациялық экономика жағдайында тұрақты қызмет етуін қамтамасыз ететін аймақтың моноқалаларында инновациялық қызметті жандандыру және белсенділігін арттыру қажеттілігі туындайды.

Осылайша, моноқаланың тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуы жаңа технологияларды енгізу мен инновациялық даму бағытына көшумен айқындалады. Әсіресе дағдарыс жағдайында моноқала дамуының инновациялық жолына өтуінің рөлі арта түседі.

Зерттеу жұмысында жүргізілген талдау негізінде Қарағанды облысының моноқалаларының индустриялық-инновациялық дамуына әсер ететін бір қатар факторлар анықталды, оларды келесідей топтастыруға болады:

- көптеген моноқалалардың негізгі экономикалық орталықтардан қашықтығы, көлік инфрақұрылымы мәселелері;
- облыстың барлық моноқалаларындағы инженерлік және әлеуметтік инфрақұрылымның қанағаттанғысыз жай-күйі;
- облыстың барлық моноқалаларындағы қала құраушы кәсіпорындардың негізгі қорларының тозуы және технологиялардың ескіруі;
- инвестицияны қамтамасыз ететін шетелдік инвесторлармен қарым-қатынастардағы қолайсыз жағдайлар (арнайы экономикалық аймақтар, қаржылық, банктік, ақпараттық-талдамалық, консалтингтік, көліктік және т.б.);
- минералдық-шикізат базаның сарқылуы;
- несие ресурстары бойынша жоғары пайыздық мөлшерлемелер;
- моноқала өнеркәсіп кәсіпорындарын қолдауда ұлттық және өңірлік даму институттарының төмен белсенділігі;
- өңірдің қала құраушы кәсіпорындары орналасқан аумақтағы шамадан тыс экологиялық жүктеме;

– жоғары технологиялар аясында мамандардың, тар және қолданбалы бейіндегі мамандардың тапшылығы, мамандар мен жұмысшы кадрларды даярлау мен қайта даярлаудың қазіргі заманғы жүйесінің болмауы.

Мемлекеттік иновациялық саясаттың негізгі міндеттері дәстүрлі салалардың технологиялық артта қалуын қысқарту және инновациялар экономикасының жаңа бағыттары үшін негіздер құру болып табылады [1]. Ал Қарағанды облысының моноқалаларының экономикасын жаңғыртудың басты бағыты өнеркәсіптің негізгі салаларын индустриялық-инновациялық дамыту және экономиканың шикізаттық емес бағыттағы салаларында әлеуеті бәсекеге қабілетті өндірістерді құру болып табылады.

Осы кезеңде ішкі және сыртқы факторлар әсер ететін моноқалалардың инновациялық дамуы өзекті мәселе болып табылады, өйткені қала экономикасының инновациялық белсенділігі аймақтық экономикада стратегиялық бәсекеге қабілеттілігін қалыптастырады.

Қала экономикасын дамытудың маңызды құрамдас бөлігі инновациялық қызмет болып табылады, оның даму деңгейі экономикалық өсу тұрақтылығының негізін құрайды және аумақты дамытудың стратегиялық міндеттерін іске асыруға ықпал етеді. Креативтік экономика бірнеше негізгі факторлармен сипатталатыны белгілі, олардың бірі қала кәсіпорындарының инновациялық белсенділігі болып табылады [2].

Инновациялық даму бағыттарына баға беру мақсатында ҚР өңірлік даму бағдарламасына сәйкес Қарағанды облысының әртүрлі экономикалық әлеуеті бар үш моноқала таңдалынып алынды: Теміртау, Балқаш, Қаражал қалалары. Моноқалалардағы инновациялық қызмет дамуына салыстырмалы бағалау жүргіземіз.

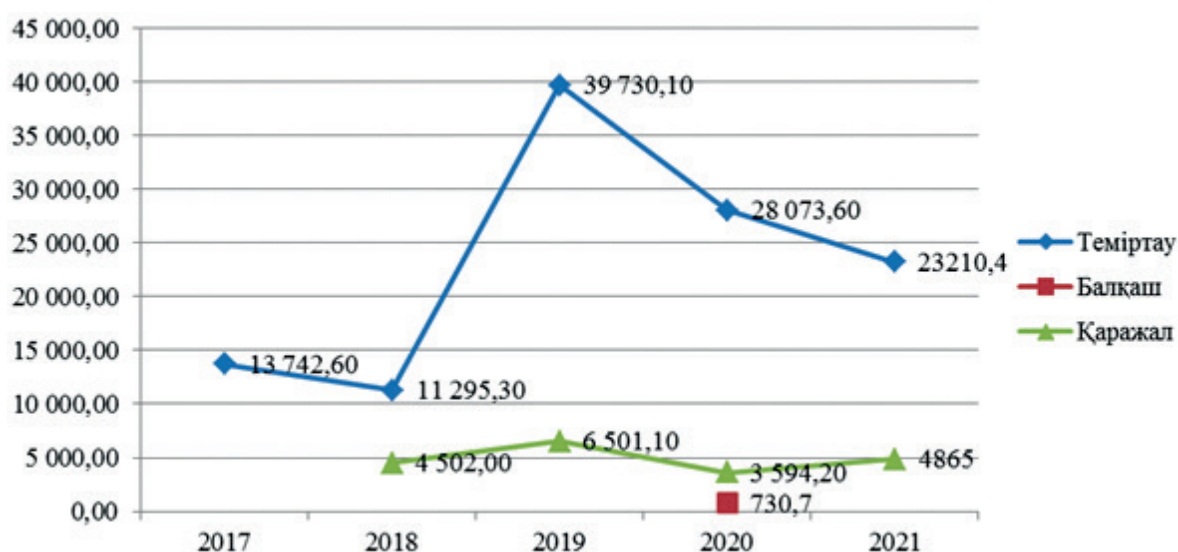
Кесте 1

2017-2021 жылдар аралығындағы Қарағанды облысы моноқалаларындағы инновациялық қызметінің негізгі көрсеткіштері

Жыл-дар	Теміртау				
	инновациялары бар кәсіпорындар саны, бірлік	инновациялық өнім көлемі (млн. теңге)	халықтың жан басына шаққандағы инновациялық өнім шығару	ҒЗТКЖ саласында жұмыс істейтін персонал саны (мың адам)	ҒЗТКЖ жүзеге асыратын кәсіпорындар саны, бірлік
2017	19	13 742,6	0,07	160	1
2018	30	11 295,3	0,06	187	2
2019	17	39 730,1	0,2	185	2
2020	15	28 073,6	0,1	180	2
2021	20	23210,4	0,1	178	2
Балқаш					
2017	3	-	-	-	-
2018	6	-	-	-	-
2019	7	-	-	-	1
2020	15	730,7	0,009	2	2
2021	7	-	-	2	2
Қаражал					
2017	1	-	-	-	-
2018	5	4 502,0	0,2	-	-
2019	4	6 501,1	0,3	-	-
2020	6	3 594,2	0,19	-	-
2021	4	4865	0,2	-	-
Ескертпе: [3] әдебиет негізінде автормен құрастырылған					

1-кестеде көрсетілгендей, инновациялары бар кәсіпорындардың ең көп саны Теміртау қаласында (20), ал ең төмен көрсеткіш – Қаражал қаласында (4) байқалады. Инновациялық тауарлар, жұмыстар, көрсетілетін қызметтер көлемі бойынша моноқалалар арасында көшбасшы Теміртау қаласы болып табылады (23210,4 млн. теңге). ҒЗТКЖ жүзеге асыратын кәсіпорындар Теміртау және Балқаш қалаларында да байқалады.

Жалпы талдауға сәйкес, Теміртау қаласы 2017-2021 жылдары қаралған көрсеткіштердің көпшілігі бойынша көшбасшы болып табылады (2017 жылғы 13 742,6 млн. теңгеден 2021 жылы 23210,4 млн. теңгеге дейін), ал көрсеткіш бойынша артта қалған Балқаш қаласы болып табылады деген қорытынды жасауға болады. Мұнда іс жүзінде инновациялық тауарлар шығарудың нөлдік көлемі байқалды. Бұл көрсеткіштің күрт өзгеруі Қаражал қаласына тән, аумақтағы инновациялық тауарлар өндірісінің ең көп төмендеуі 2020 жылы болды (алдыңғы кезеңмен салыстырғанда 3 594,2 млн. теңгені құрап, екі есеге азайған).

Сурет 1. Қарағанды облысы моноқалаларындағы 2017-2021 жылдары аралығындағы инновациялық өнімдерді шығару көлемі, млн. теңге
Ескертпе: [3] әдебиет негізінде автормен құрастырылған

Инновациялық өнім шығару көлемінің төмендеуі сұраныстағы өнеркәсіптік сипаттағы инновациялық өнімді шығаратын экономика салаларын мемлекеттік және жеке қолдау шараларын қолдану қажеттілігін алдын ала анықтайды.

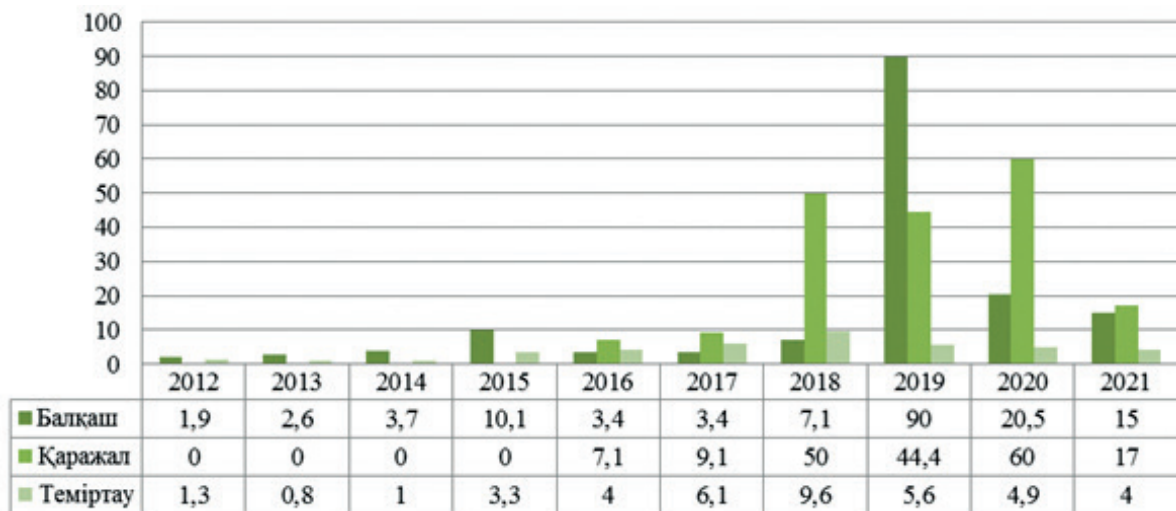
Ал жаңа технологиялар мен техника нысандарын жасап, пайдаланған кәсіпорындар саны бойынша 2021 жылы бірінші орында Балқаш қаласы - 3, екінші орында Теміртау – 1. Облыс бойынша робототехниканы пайдаланатын ұйымдар саны бойынша 2021 жылы Теміртау қаласы бірінші орында болса (13) екінші орында Қаражал қаласы (2).

Инновациялық белсенділік – жаңа технологияларды, үдерістерді және т.б. құруда немесе дамытудағы қаланың мақсатты қызметі. Кең тараған тәжірибеге сәйкес бұл көрсеткіш зерттеулер мен әзірлемелерге, технологиялық инновацияларға, жан басына шаққандағы инновациялық өнімдер шығаруға жұмсалатын шығындар сияқты өлшемдермен бағаланады (2-сурет).

Сурет 2. Моноқаланың инновациялық белсенділігін бағалау критерийі
Ескертпе: [3] әдебиет негізінде автормен құрастырылған

Сонымен инновациялық қызметі дамытудың негізгі көрсеткіштерінің бірі инновациялық белсенділік технологиялық инновацияларды жүзеге асыратын ұйымдарға қатысты көрсеткіштермен анықталады. Соңғы бес жыл аралығындағы Қарағанды облысының моноқалалар инновациялық белсенділік деңгейі төмендегі 3-суретте бейнелген.

Сурет 3. 2012-2021 жылдар аралығындағы Қарағанды облысының моноқалаларының инновациялық белсенділік деңгейі, %
Ескертпе: [3] әдебиет негізінде автормен құрастырылған

3-суретте көрсетілгендей, соңғы бес жылда ұйымдардың инновациялық белсенділігі көрсеткіші бойынша бірінші орында Қаражал қаласы, екінші орында Балқаш қаласы. Ал Теміртау қаласында керісінше инновациялық белсенділік деңгейінің қарқыны бойынша көрсеткіштің төмендеуі байқалады.

Облыстың кейбір моноқалаларында инновациялық белсенділіктің төмендеуін металлургия саласындағы инновациялық өнімдер өндірісінің төмендеуімен түсіндіруге болады. Инновациялық өнімнің басым бөлігін жер қойнауын пайдаланушы кәсіпорындар «Арселор Миталл Теміртау» АҚ, «Қазақмыс» ЖШС корпорациясы «Балқаштүстімед» ӨБ және т.б. өнімдері құрайды.

Инновациялық өнімді шығаруға өту мен экспорттың шикізат құрамын азайтудың басты шарты болып аумақтық басымдықтарын болжау табылады. Оларды белсенді қолдау арқылы, аумақтың инновациялық өсуін және әртараптануын қамтамасыз ететін анағұрлым болашағы бар бағыттарды дамытуды ынталандыруға болады [4].

Кәсіпорнның инновациялық дамуына, әсіресе ірі қалалардан тыс аумақтарда, яғни шағын қалалардағы инфрақұрылымның нашар дамуы және де кәсіпорын қандай да бір инновацияны дамыту үшін қажеті болуы мүмкін технологиялар немесе нарықтар туралы білімнің жеткіліксіздігі немесе бірлескен инновациялық жобалар үшін қолайлы серіктестер таба аламауы сияқты себептердің кедергі келтіруі ықтимал.

Облыс моноқалаларындағы кәсіпорындардың инновациялық дамуына әсер ететін тежеуші факторлар ретінде кәсіпорын жетекшілері келесі факторларды атап көрсетеді:

- инновациялық тауарларға немесе қызметтерге сұраныстың белгісіздігі;
- білікті кадрлардың жетіспеушілігі мәселесі;
- билік органдарының өнеркәсіптік және инновациялық шағын кәсіпорындарды дамытуды әлсіз қолдау;
- инфрақұрылымды дамытудың төмен деңгейі;
- нарықтар туралы ақпараттың болмауы;
- нормативтік базаның жетілмегендігі;
- нарықта жұмыс істеп тұрған кәсіпорындардың үстемдігі;
- жүргізіліп отырған инвестициялық саясат тиімділігінің төмендігі;
- инновация үшін серіктестерді табудағы қиындықтар;
- инновацияларды әзірлеуге арналған шығындардың жоғары деңгейі.

Кәсіпорын жетекшілерінің пікірінше, «инновацияларды әзірлеуге арналған шығындардың жоғары деңгейі», «жүргізіліп отырған инвестициялық саясаттың төмен тиімділігі», «нарықта жұмыс істеп тұрған кәсіпорындардың үстемдігі», «нормативтік базаның жетілмегендігі», «инфрақұрылымды дамытудың төменгі деңгейі», «білікті кадрлардың жетіспеушілігі» сияқты факторлар жоғары деңгейде әсер етеді.

Ал мынадай факторлар: «инновациялар үшін әріптестер табудағы қиындығы», «нарықтар туралы ақпараттың жүзеге асырылуы», «билік органдарының өнеркәсіптік және инновациялық шағын кәсіпорындардың дамуын әлсіз қолдауы» «инновациялық тауарларға немесе қызметтерге сұраныстың белгісіздігі» орташа деңгейде әсер етеді деген пікірге келген [4].

Егер кәсіпорындағы инновациялық қызметті қаржыландыру көздері туралы айтатын болсақ, онда келесі тармақтарды бөліп көрсетуге болады:

- инновациялық қызмет негізінен компаниялардың өз реусурстары есебінен жүзеге асырылады. Инвестициялар бәсекеге қабілетті арттыру қажеттілігімен емес, олардың қаржылық мүмкіндіктеріне байланысты. Сондықтан инвестициялар жаңа технологияларды сатып алуға емес, ескірген өндірісті желілердегі ақауларды жоюға бағытталады;

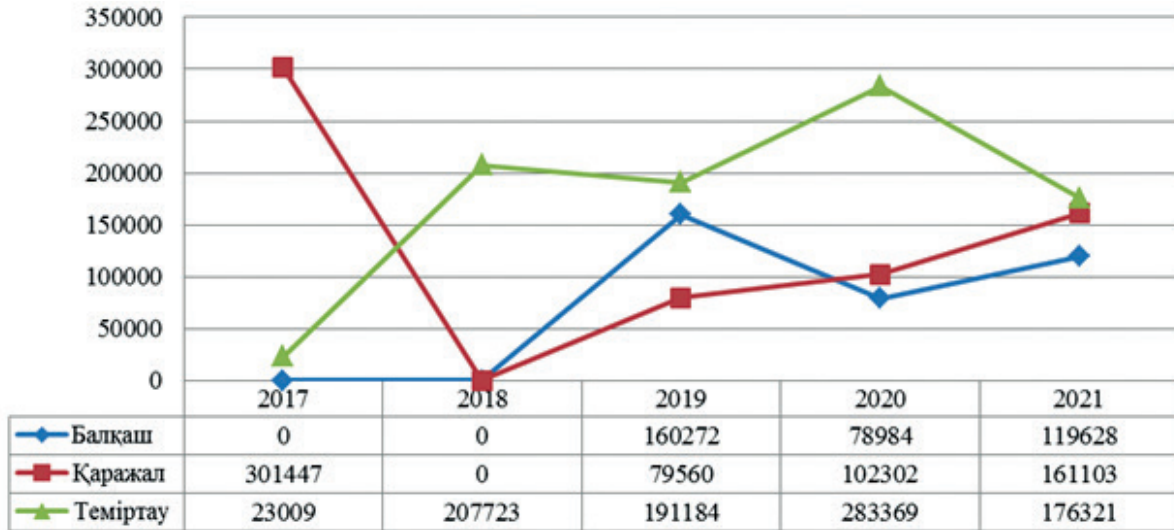
- инновациялық қызметті өз қаражаттарынан қаржыландыру компаниялардың инновациялық әлеуетін іске асыруды шектейді, өйткені кең ауқымды инвестициялар мен қайта құрылымдау үшін компанияларға елеулі қаржылық инвестициялар қажет. Сонымен қатар, бағалы қағаздар нарығының дамымауы, венчурлық капиталдың болмауы коммерциялық банктердің консервативті несие саясаты ресурстарды сырттан тартуға мүмкіндік бермейді.

Көптеген моноқалалар әлі күнге дейін инвесторлар үшін экономикалық тартымсыз, әсіресе моноқалалар экономикасының шикізаттық емес секторлы болып табылады. Сонымен қатар, шағын және орта инновациялық кәсіпорындардың одан әрі дамуына кедергі келтіретін мәселелер бар. Мысалы, квазимемлекеттік сектор мен шикізаттық трансұлттық корпорациялардың экономикадағы жоғары шоғырлануы.

Ірі инвестициялық жобалар іске асыру кезінде инженерлік-техникалық және т.б. мамандықтар бойынша білікті мамандарды жетіспеуі сияқты кедергілердің бірі болып табылады. Төменгі деңгейде дамыған көлік және коммуникациялық инфрақұрылым

моноқалалардың инновациялық дамуын тежейтін факторлар болып айқындалады. Инновациялық жобаларды іздеудің қиындығы өңірлік технобақтардың жергілікті атқарушы органдармен әлсіз өзара-қимылына байланысты болып отыр.

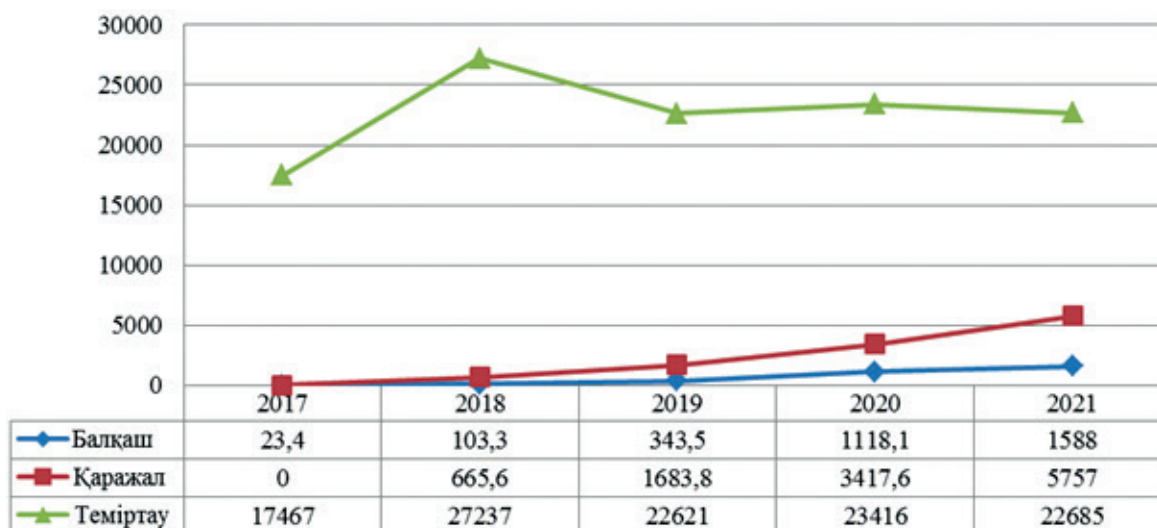
Облыстағы моноқалаларда да ҒЗТКЖ-ны қаржыландыруда мемлекеттік сектордың шешуші рөлі бар құрылым әлі де сақталуда. Төмендегі 4-суретте Қарағанды облысының моноқалаларындағы ҒЗТКЖ-ға соңғы 10 жылдағы ішкі шығын деректері көрсетілген.

Сурет 4. 2017-2021 жылдар аралығында Қарағанды облысының моноқалаларындағы ҒЗТКЖ-ға шығындардың серпіні, млн. теңге
Ескертпе: [3] әдебиет негізінде автормен құрастырылған

Жалпы ҒЗТКЖ-ға жұмсалатын шығындардың көлемі бойынша Теміртау қаласы алдыңғы орында, көрсеткіш 2020 жылы 283369,0 млн теңгені құраса, 2013 жылы ол 134844,0 млн. теңгені құрап, 52%-ға ұлғайған. Ал Балқаш қаласында ҒЗТКЖ-ға шығындар тек соңғы жылдары ғана бөліне бастаған. Қаражал қаласында бұл көрсеткіш бойынша зерттелген жылдар аралығында айтарлықтай серпін байқалмайды.

Шығын негізінен ұйымдардың өз қаражаты есебінен қамтамасыз етілді, ал мемлекеттік институттар мен ұйымдар шығындарды аз белсенді түрде арттырды. Ал 2020 жылы бұл көрсеткіш өткен жылмен салыстырғанда 54%-ға төмендеді. Төменгі 5-суретте моноқалалар бөлінісінде соңғы 5 жылдағы инновациялардың барлық түрлері бойынша шығындар туралы деректер берілген.

Сурет 5. 2017-2021 жылдар аралығындағы Қарағанды облысы моноқалаларындағы технологиялық инновацияларға шығындары туралы деректер, млн. теңге
Ескертпе: [3] әдебиет негізінде автормен құрастырылған

Даму қарқыны бойынша моноқалалардағы технологиялық инновацияларға арналған шығындар үнемі өсіп келеді. Балқаш қаласында 2020 жылы 1118,1 млн. теңгені құрады және 2011 жылмен салыстырғанда 12%-ға төмендеді, Қаражал қаласында 3417,6 млн. теңгені құрады және 2018 жылмен салыстырғанда 80%-ға ұлғайса, Теміртау қаласында 23416 млн. теңгені құрады және 2010 жылмен салыстырғанда 99%-ға ұлғайған.

Тағы да атап айтатыны моноқалалардағы қаржыландыру көздері бойынша инновацияларға арналған шығындар үлесі 85% – өз қаражаты, 8% – республикалық бюджет, 0,08% – жергілікті бюджет, 6% – өзге де қаражат (банктік несиелер).

Аумақтардың инновациялық дамуы тәуелді болатын басты факторлардың бірі инвестициялық даму деңгейі болып табылады. Ағымдағы жылы экономикаға салынған инвестициялар неғұрлым жоғары болса, таяу уақытта экономикалық көрсеткіштердің неғұрлым жоғары өсуін күтуге болады. Сонымен қатар, инвестициялар қаланың әлеуметтік-экономикалық дамуының басқа да салаларында мультипликативті әсерге ие болуы мүмкін: жұмыс орындарының құрылуы, жұмысшылардың жалақасы өсуі және салық базасы артуы және т.б.

2020 жылы инновациялық қызметті қаржыландырудың негізгі көзі технологиялық инновациялар бойынша барлық шығындардың 80%-ы, кәсіпорындардың меншікті қаражаты болып табылады. 2020 жылы ғылыми-зерттеу жұмыстарына бағытталған инвестициялар тек Балқаш қаласында 7256 мың теңге мөлшерінде байқалады.

Талданған кезеңде моноқалаларда барлық инвестициялардың 90%-дан астамы экономиканың өнеркәсіптік секторына тиесілі. Қызмет көрсету саласының үлесіне негізгі капиталға инвестициялардың 1%-дан 5%-ға дейін, қалған салаға негізгі капиталға инвестициялардың жалпы көлемінің 1,4%-дан 3,6%-ға дейін келеді. Бұл ретте инвестициялардың өте аз үлесі кәсіби, ғылыми және техникалық қызметке тиесілі болса, қызмет көрсету саласы 0,1%-дан аз үлесін құрайды.

Жағымды жағынан айтсақ, инвестицияның жалпы көлемінің үштен бір бөлігін (Балқаш қ. – 84%, Теміртау қ. – 97%,) өнеркәсіптік сала ішінде өңдеу өнеркәсібі алады. Ал Қаражал қаласында тау-кен өндіру өнеркәсібі үлкен үлесін қамтиды (97%). Негізгі капиталға салынған инвестициялардың жалпы көлемінде бұрынғыдай «Қазақмыс корпорациясы» ЖШС және «АрселорМиталл Теміртау» АҚ қала құраушы кәсіпорындарының негізгі үлесіне тиесілі.

Нәтижелер

Сонымен Балқаш қаласы бойынша инновациялық қызметіне баға беру барысында ондағы кәсіпорындар мен ұйымдардың инновациялық белсенділігінің төмендігі және ғылыми зерттеу жұмыстары мен технологиялық инновацияларға жұмсалатын шығын көлемінің аз деңгейі байқалады. Сондықтан қаланың инновациялық даму стратегиясына өзгерту енгізу қажеттілігін туындайды. Балқаш қаласы өңірдегі түсті металлургияның маңызды орталықтарының бірі және Қазақстанның моноқаласының классикалық үлгісі ретінде айқын. Жағымсыз жағы өнеркәсіптік әлеуетті дамытудың бірі бағыты және қала экономикасының тау-кен металлургияның кешенінің ірі кәсіпорнына жоғары тәуелділігі болып табылады. Өнеркәсіп өндірісінің 87% көлемі «Қазақмыс корпорациясы» ЖШС жүйе құрушы кәсіпорнының Балқаш алаңының бөлімшелеріне (ЖШС «Kazakhmys Smelting (Казахмыс Смэлтинг)», басқа өнеркәсіп кәсіпорындарының жалпы өнеркәсіп өнімінің 12,2%-ы тиесілі [5].

Осы уақытқа дейін Индустрияландыру картасы бойынша іске қосылған басқа да кәсіпорындар тұрақты жұмыстарын жалғастыруда. Балқаш қаласында түсті металлургия кластерін перспективалық дамыту үшін неғұрлым маңызды жобалар іске асырылды, оларға «ЗОЦМ» АҚ бериллий қоласын өндіру, «АВ Metals Co» ЖШС ромелт әдісімен инновациялық үдерісті қолдана отырып шойын өндіру, «Қазақмыс корпорациясы» ЖШС-нің мырыш ұнтағын өндіру жатады. Индустрияландыру картасының бірінші бесжылдық (2010-2014) қорытындысы бойынша қалада Индустрияландыру картасы аясында 3 жоба «Қоңырат мыс компаниясы» ЖШС катодты мыс өндіретін зауыт салу (1 кезең), «Недра-Балхаш» ЖШС гранитті қаптау плиткалары және граниттен жасалған бұйымдар өндірісі, «Iron Concentrate Company» ЖШС темір концентратын өндіру) іске асырылды. Екінші бесжылдықтың (2015-2019) қорытындысы бойынша қалада 2 жоба (құрамында мыс бар шлактарды қайта өңдейтін байыту фабрикасы және «Profilex» ЖШС катодты мыс шығаратын гидрометаллургиялық цех салу, «Қоңырат мыс компаниясы» ЖШС катодты мыс өндіретін зауыт салу (2 кезең) іске қосылды. Жобалар негізінде 160 адамға жұмыс орны ашылды. Балқаш қаласының маңында орналасқан Қоңырат кен орында тотықтырғыш үйінділерді өңдейтін гидрометаллургиялық зауыт жобасы – бұл Қазақстан үшін жаңа технология болып табылады. Қалада бүгінгі таңда инвестицияны қажет ететін «Биобутанол темір концентратын өндіру зауыты», «Ironconcentratecompany» ЖШС темір концентратын өндіру зауыты» сияқты жобалар бар. Сала тұрғысынан қарағанда қала экономикасында өңдеу өнеркәсібі басым. Бұл фактор моноқалада экономиканың осы салаларына қызмет көрсетуге бағытталған инновациялық базаны қалыптастыруға мүмкіндік береді. Сондай ақ моноқаланың экономикалық және инновациялық дамуына ықпал ететін экономиканың басқа да секторларын дамыту қажет.

Теміртау қаласының инновациялық қызмет көрсеткіштеріне баға беру барысында ондағы кәсіпорындар мен ұйымдардың инновациялық белсенділігінің басқа моноқалаларға қарағанда салыстырмалы түрде жоғары екені анықталды. Теміртау қаласы Қарағанды облысындағы ірі қалалардың бірі болып табылады және Қарағанды қаласымен бірге Қарағанды қалалық агломерациясының ядросына кіреді. Қала Қарағанды-Астана өсу осінде орналасқан, облыстың полимагистралді көлік жолдарын республиканың солтүстігімен ғана емес, сонымен бірге Қытай және Ресеймен байланыстыратын өнеркәсіптік-көлік торабының бір бөлігі болып табылады. Агломерация ядросындағы автомобиль және темір жолдардың тығыздығы ең жоғары болып табылады, бұл бизнестің экономикалық белсенділігі үшін инфрақұрылымдық жағдайларды айқындайды. Моноқаланың қала құраушы кәсіпорны «АрселорМиталл Теміртау» АҚ болып табылады. Қала құраушы кәсіпорынның жалпы қалалық өнеркәсіп өндіріс көлеміндегі үлесі 83,9%-ды құрайды.

Қаланың өнеркәсіптік өндірісінің құрылымы металлургия өнеркәсібі мен металл өңдеу, химия өнеркәсібі, электр энергетикасы және басқа да металл емес минералды өнімдері өндірісінен тұрады. Қаланың барлық инвестициясының 94%-дан астамы экономиканың өнеркәсіптік секторына тиесілі. Қызмет көрсету саласының үлесіне негізгі капиталға

салынған инвестициялардың 1,5%-дан астамы құрайды. Қалананың өнеркәсіп өндірісінің көлемі негізгі үлесі өңдеу өнеркәсібіне – 97,0%, кен өндіру өнеркәсібіне 0,2% тиесілі. Өңдеу өнеркәсібінің негізін тамақ өнімдерін өндіру, металлургия өнеркәсібі, химия өнеркәсібі өнімдерін өндіру, машина жасау және жеңіл өнеркәсіп құрайды. Экономикасының тұрақты жағдайы қаладағы ірі және орта кәсіпорындардың қызметінің тиімділігімен түсіндіріледі, сонымен бірге, кәсіпкерлік қолдау Қартасымен жүзеге асырылған жобалар («Автообъединение» ЖШС, «Корпорация КазЭнергоМаш» ЖШС, «КазГазоБлок» ЖШС, «Инкар 1» ЖШС) есебімен қамтамасыз етіледі.

Соңғы жылдары «Металлургия-Металл өңдеу» кластерін дамыту шеңберінде бірнеше жобалар іске асырылды, олардың ішіндегі ең маңыздыларының қатарына: сортты прокат өндірісін іске қосу және «Арселор Миттал Теміртау» АҚ жанындағы жаңа металлургиялық зауыт салу, «ТЭМК» ЖШС силимарганец қорытпасын өндіру цехын ашу, «Хром-Т» ЖШС ферроқорытпа өндірісі кешенін салу жатады [6]. Бүгінгі таңда барлық жобалар өндірісті іске қосып, толық жобалық қуатқа шықты. Және 2019 жылы өндірісті жылына 6 млн. тонна болатқа дейін ұлғайта отырып, «АрселорМиттал Теміртау» АҚ дамыту және жаңғырту жобасы іске қосылды.

Көптеген жобалардың бастамасшысы «Сарыарқа» ӘКК» ҰК» АҚ болып табылады. Осы жобаларды іске асырудан әлеуметтік-экономикалық тиімділігі ретінде жұмыс орындарын құру, басым саланы дамыту, отандық тауар өндірушілерді қолдау, салық және бюджетке төленетін басқа да төлемдердің түсуі, қаланың инфрақұрылымын жақсарту болып табылады.

Сонымен, қала экономикасында металлургия мен металл өңдеу және құрылыс материалдары өндірісінде өңдеуші өнеркәсіптің елеулі әлеуеті орын алады. Өңдеуші өнеркәсіп саласын дамытуға әлі де моноқаланың шикізат базасы жеткілікті болып бағаланады. Қала экономикалық құрылымында өңдеу өнеркәсібін әртараптандыру деңгейі төмендігі, экономиканың өңдеуші секторының өнімін қайта бөлудің терең деңгейінің болмауы байқалады. Қала экономикасының металлдар мен металл өнімдері нарығындағы әлемді сұраныс конъюктурасына тәуелділігі көптеген мәселелерді туғызады.

Облыстың инвестициялық-инновациялық порталындағы мәліметтерге сай, қалада 15-ке жуық жоба инвестицияны қажет етеді және түрлі бағыттағы жобаларды жүзеге асыруға болатын 10-нан астам бос тұрған нысандар да (өндірістік алаңдар, базалар) бар.

Қаражал қаласында инновациялық белсенділік деңгейін, сондай-ақ өндірілген инновациялық өнім көлемін арттыру мақсатында жоғары технологиялық инновациялық жобаларды іздестіру бойынша жұмыс жүргізілуде. Мемлекеттік инновациялық саясаттың негізгі міндеттері дәстүрлі салалардың технологиялық артта қалуын қысқарту және білім экономикасының жаңа бағыттары үшін негіздер құру болып табылады. Кәсіпорындардың көлемі бойынша инновациялар белсенділігі ірі кәсіпорындар бойынша – 50%, орта кәсіпорындар бойынша – 25%, шағын кәсіпорындар бойынша – 25% байқалады.

Дегенмен Қаражал қаласы Қазақстан Республикасының Қарағанды облысындағы облыстық маңызы бар қала болып саналды. Облыс орталығынан 350 км қашықтықта орналасқан. Қала аумағында үш елді мекен орналасқан, олар Қаражал қаласы, және екі ауылдық әкімшілік Жәйрем және Шалғынды кенттері. Мұнда 1970 жылдары барит-қоғасын-мырыш кендерінің қорлары Одақ бойыша ең ірі кен орындарының бірі ретінде бағаланған. Өнеркәсіптің негізгі салалары: тау-кен өндірісі, өңдеу өнеркәсібі. Минералды шикізат базасы қорғасын, мырыш, темір, марганец қорларына бай. Талдауға сәйкес мұндағы технологиялық инновацияларға және ҒЗТКЖ-ға шығындар соңғы жылдары ғана жұмсалған анықталды.

Қала экономикасына индустриялық мамандануын тән, аумақта екі қала құраушы кәсіпорын шоғырланған: «Жәйрем тау-кен байыту комбинаты» АҚ, марганец және қорғасын-мырыш концентраттарын өндірушісі Жәйрем кентінде орналасқанса, ал екіншісі темір кенін өндіруші «АрселорМиттал Теміртау» АҚ үлестес кәсіпорны «Өркен» Атасу өкілдігі Қаражал қаласында орналасқан. Кәсіпорындарда жұмыспен қамтылғандардың

үлесі қаладағы жұмыспен қамтылған халықтың жалпы санының 50%-дан астамын құрайды. Қалада барлық инвестициялардың 99%-ы экономиканың өнеркәсіптік секторына тиесілі [7].

Индустрияландыру картасының екінші бесжылдығы (2015-2019) қорытындысы бойынша Қаражал қаласында бірнеше жобалар іске қосылды. Оның ішінде 100 жаңа жұмыс орнын ашқан 2015 жылы «Karazhal Operating» ЖШС кәсіпорнының барит кенін қайта өңдеу бойынша өндірістік кешен жобасы. Жобалық қуаттылығы жылына 200 000 тонна, құны тікелей шетелдік инвестициялардан 4,5 млрд. теңгені құрады. Облыстың инвестициялық порталының деректері бойынша қалада өңдеу өнеркәсібінің жоспарланған «МНТК «Син Бан» ЖШС «Электролиттік марганецті өндіру зауытын салу және пайдалануға беру» инвестициялық жобасысы 271 адамды жұмыс орнымен қамтамасыз етуі тиіс.

Қорытынды. Қорытындылай келе, Қарағанды облысы моноқалалары экономикасының инновациялық құрамдас бөлігін дамытуға тән оң құбылыстар мен үрдістерге қарамастан, қазіргі уақытта аймақтың инновациялық дамуын шектейтін шешілмеген көптеген мәселелер бар:

– қызметті жоспарлау мен болжаудың нақты тетіктерінің болмауына байланысты инновациялық өзгерістерді енгізбей, өзінің тұрақты экономикалық жағдайын бұзғысы келмейтін шағын және орта кәсіпкерліктің белсенсіздік көрсетуі;

– ірі корпорациялардың аралас өндірістердің тиімсіз қызметіне негізделген жаңа технологияларды енгізуге қызығушылығының төмендігі;

– бірінші кезекте, ғылыми-зерттеу институттары, жоғары оқу орындары мен өндірістік құрылымдар арасында өңірлік ерекшелікке сәйкес келетін бірлескен ҒЗТКЖ бағыттарын айқындау келісімінің болмауынан туындаған зерттеулер мен әзірлемелерді жеткіліксіз қаржыландыру.

Мұндай жағдайдың себептерін кәсіпорындардың инновациялық белсенділігінің немесе ғылыми-зерттеу жұмыстары көлемінің азаюуы деп айтуға болады. Алайда статистикалық деректер бойынша моноқалалардағы кәсіпорындардың инновациялық белсенділігі деңгейі жағымды қарқынды көрсетеді. Ғылыми сектордағы әзірлемелердің үлес салмағы қолданбалы зерттеулер мен ғылыми-техникалық әзірлемелерден тұрады, бірақ көп ғылыми қызметкерлер инновациялық үдерістің және инновацияны енгізудің келесі кезеңдеріне жете алмайды.

Облыстың өзге де моноқалалары кәсіпорындарының инновациялық үдеріске қатысуға және өндірістеріне инновациялық технологияларды енгізуге қызығушылық танытуларына қарамастан, қаржылық және кадрлық ресурстардың жетіспеуі және ақпараттық-кеңес алуға шектеулер кәсіпорындардың жұмысын тежейді.

Осылайша өңірдің моноқалалары үшін инновациялық белсенділіктің орташа деңгейіне қарамастан, әлеуетті инноватор-кәсіпкерлер инновацияларды құру сатысында оларды қаржыландырудың қажетті тетіктерінің болмауына, республикалық және өңірлік деңгейдегі инновациялық жүйе субъектілері арасындағы байланыстардың бірқатар алшақтықтарына тап болады.

Егер облыстың моноқалаларының инновациялық даму әлеуетін ескерсек, қазіргі кезде моноқалалардың дамуындағы инновациялық құрамдас бөлігін аз деп бағалауға болады. Тек моноқалалардың даму әлеуетін бағалау арқылы, олардың болашағын болжайтын даму сценарийін, оның ішінде инновациялық өркендеуін анықтауға болады.

Әдебиеттер тізімі

1. Криворогов И.В., Макиева И.В. Модернизация экономики моногородов // Вестник Финансового университета. – 2011. – №5(65). – С. 5-14.
2. Замятина Н.Ю., Пилясов А.Н. Инновационный поиск в монопрофильных городах: блокировки развития, новая промышленная политика и план действий. – М.: Ленанд, 2015. – 216 с.

3. Өңірлер бойынша статистикалық деректер / Қазақстан Республикасы Стратегиялық жоспарлау және реформалау агенттігі Ұлттық статистика бюросы URL: <https://stat.gov.kz>. (дата обращения 28.05.2022).

4. Рекомендации по сбору и анализу данных по инновациям: руковод. Осло / пер. с англ.; Организация экономического сотрудничества и развития – М., 2010. – 107 с.

5. Маймурунова А.А. Балқаш моноқаласының экономикасын әртараптандыру: туризм саласын дамыту мәселелері «Сейтқасымов оқулары – 2021»: халық. ғыл.-тәжір. конф. матер. – Нұр-Сұлтан: ҚазЭҚХСУ БПО, 2021. – Б. 346-349.

6. Инвестиционно-инновационный портал Карагандинской области URL: <https://investinq.kz/>. (дата обращения 27.11.2022).

7. «АрселорМиттал Темиртау URL: <https://www.arcelormittal.kz/>. (дата обращения 25.11.2022).

А.А. Маймурунова

Esil University, Astana, Kazakhstan

Оценка инновационной деятельности моногородов Карагандинской области

Аннотация. Из комплексного анализа показателей развития инновационной деятельности моногородов Карагандинской области видно, что во многих городах за последние годы достигнуты положительные показатели по инновационной активности и производства инновационной продукции. В статье автором изучены показатели инновационной активности моногородов в результате оценки инновационной деятельности моногородов Карагандинской области. В целях оценки направлений инновационного развития в соответствии с программой регионального развития РК в Карагандинской области отобраны три моногорода с различным экономическим потенциалом. По результатам анализа определена доля затрат на инновации по источникам финансирования в моногородах. Также дана оценка эффективности реализованных и запланированных инвестиционных проектов в моногородах Темиртау, Балхаш, Каражал в рамках государственной программы поддержки и развития бизнеса «Дорожная карта бизнеса-2025» и Карты индустриализации РК.

Ключевые слова: инновационная способность, инновационное развитие моногородов, инновационная активность, инновационная продукция, инновации, инновационный потенциал.

A.A. Maimurunova

Esil University, Astana, Kazakhstan

Assessment of innovation activity of monotowns of the Karaganda region

Abstract. From a comprehensive analysis of the indicators of the development of innovation activity of single-industry towns of the Karaganda region, it can be seen that in many cities in recent years positive indicators of innovation activity and production of innovative products have been achieved. In the article, the author studied the indicators of innovation activity of single-industry towns as a result of the assessment of innovation activity of single-industry towns of the Karaganda region. In order to assess the directions of innovative development in accordance with the regional development program of the Republic of Kazakhstan, three single-industry towns with different economic potential were selected in the Karaganda region. Based on the results of the analysis, the share of innovation costs by sources of financing in single-industry towns was determined. The assessment of the effectiveness of implemented and planned investment projects in the single-industry towns of Temirtau, Balkhash, Karazhal within the framework of the state business support and development program “Business Roadmap 2025” and the Industrialization Map of the Republic of Kazakhstan was also given.

Keywords: innovative ability, innovative development of monotowns, innovative activity, innovative products, innovations, innovative potential.

References

1. Krivorogov I.V., Makieva I.V. Modernizatsia ekonomiki monogorodov [Modernization of the economy of monotowns], Vestnik Finansovogo universiteta. 5(65), 5-14 (2011) [in Russian]
2. Zamatina N.Iu., Pilasov A.N. Innovatsionnyi poisk v monopofilnyh gorodah: blokirovki razvitiia, novaia promyshlennaia politika i plan deistvi [Innovative search in monotowns: development blocks, new industrial policy and action plan]. (Lenand, 2015, 216 p) [in Russian]
3. Onirler boiynsa statistikalyq derekter. Qazaqstan Respublikasy Strategialyq josparlau jane reformalau agenttigi Ulttyq statistika bürosy [Statistical data on region National Statistics Bureau of the Agency for Strategic Planning and Reform of the Republic of Kazakhstan]. Available at: <https://stat.gov.kz. au/.htm> (Accessed: 28.05.2022)
4. Rekomendatsii po sboru i analizu dannyh po innovatsiam: rukovod. Oslo [Recommendations for the collection and analysis of data on innovation: guide. Oslo], per. s angl.; Organizatsia ekonomicheskogo sotrudnichestva i razvitiia. (Moscow, 2010, 107p.) [in Russian]
5. Maimurunova A.A. Balqas monoqalasynyñ ekonomikasyn artaraptandyru: turizm salasyn damytu maseleleri [Diversification of the economy of Monogorod Balkhash: issues of tourism development] «Seitqasymov oqulary – 2021»: halyq. ğyl.-tajjr. konf. Mater, Nur-Sultan: [QazEQHSU BPO], 346-349(2021). [in Kazakh].
6. Investitsionno-innovatsionnyi portal Karagandinskoi oblasti [Investment and innovation portal of Karaganda region]. Available at: <https://investinq.kz/. au/.htm> (Accessed: 27.11.2022).
7. «ArcelorMittal Temirtau Available // <https://www.arcelormittal.kz/. au/.htm> (accessed 25.11.2022).

Автор туралы мәлімет:

Маймурунова Акмарал Акжоловна - хат-хабар үшін автор, «Әлеуметтік жұмыс және туризм» кафедрасының аға оқытушысы, философия докторы (PhD), Esil University, А.Жұбанов, Қ. Мұнайтпасов, 11, Астана, Қазақстан

Maimurunova Akmaral Akzholovna – Corresponding author, PhD, Senior Lecturer, Esil University, 7 A. Zhubanov str., Astana, Kazakhstan.